

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

КРЕТОВА ІРИНА ЮРІЇВНА

УДК 340.132.6

**ТЛУМАЧЕННЯ ПРАВА: ДОКТРИНИ, РОЗВИНУТІ ЄВРОПЕЙСЬКИМ
СУДОМ З ПРАВ ЛЮДИНИ**

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі теорії держави і права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор **Петришин Олександр Віталійович**, Національна академія правових наук України, Перший віце-президент, академік Національної академії правових наук України

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор **Лемак Василь Васильович**, Ужгородський національний університет, завідувач кафедри теорії та історії держави і права юридичного факультету, член-кореспондент Національної академії правових наук України;

кандидат юридичних наук, доцент **Завальний Андрій Миколайович**, Національна академія внутрішніх справ, начальник кафедри теорії держави та права.

Захист відбудеться «15» грудня 2015 р. о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.64.086.02 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 70.

Автореферат розіслано «11» листопада 2015 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Ю. Є. Атаманова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Події останнього часу дали новий поштовх до актуалізації проблеми впровадження в Україні європейських стандартів прав людини. У відповідь на виклики сьогодення та системні недоліки національного правозахисного механізму вчиняються активні кроки на шляху формування сталої нормативно-правової бази щодо визнання та забезпечення прав людини. Внесення змін до Розділу II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» Конституції України є одним з пріоритетних напрямів конституційної реформи. 25 серпня 2015 р. Указом Президента України затверджено Національну стратегію у сфері прав людини, наразі ведеться активна робота по розробці Плану дій щодо її реалізації. Однак саме тлумачення права наповнює всією різнобарвністю змісту лаконічні юридичні формули, які закріплюють права людини, та забезпечує їх ефективний захист.

При інтерпретації юридичних норм про права людини все більшої значущості набуває роль практики Європейського суду з прав людини (далі – Суд), яка підлягає застосуванню при здійсненні судочинства як джерело права (ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р.). Новітні законодавчі зміни підтверджують цю тенденцію, про що свідчать положення Законів України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» від 08 квітня 2014 р., а також «Про очищення влади» від 16 вересня 2014 р.

Однак законодавчі положення та правозастосовна практика в Україні лишають поза увагою ту важливу обставину, що в результаті розгляду Судом численних справ, ним було сформовано низку засадничих принципів та доктрин, які визначають вихідні підходи, вимоги до вирішення питань про дотримання державою тих чи інших прав і свобод. Відповідно, тлумачення права у світлі практики Суду вимагає не лише використання правових позицій Суду стосовно конкретних прав і свобод, а й врахування вироблених ним доктринальних підходів.

У західній юриспруденції відомі правознавці приділяли достатню увагу інтерпретації прав людини. Серед них: С. Вобрік, Д. Гом'єн, Р. Дворкін, К. Дзетціару, Л. Зваак, М. Куїжер, Дж. Летсас, П. Коллер, С. О'Магоні, Дж. МакБрайд, Р. Макдоналд, Н. Маккормік, С. Марінгель, М. Мароччіні, Р. Морган, М. О'Бойл, Х. Петзолд, Т. Погге, Р. Познер, М. де Сальвіа, Д. Харріс, Ян Е. Хельгессен та ін. У вітчизняній правовій науці проблеми тлумачення права, у тому числі, у зв'язку з практикою Суду досліджували: Д. Бочаров, О. Вінгловська, Н. Вопленко, В. Гончаров, Є. Васьковський, Д. Гудима, Л. Гусейнов, С. Добрянський, Т. Дудаш, В. Євінтов, А. Завальний, М. Козюбра, В. Кононенко, В. Лемак, С. Максимов, М. Мармазов, О. Мережко, П. Недбайло, В. Паліюк, А. Піголкін, О. Петришин, С. Погребняк, С. Прийма, П. Рабінович, С. Рабінович, І. Сліденко, О. Соловійов, Ю. Тодика, О. Трагнюк, С. Федик, А. Федорова, Т. Фулей, Г. Христова, С. Шевчук, та ін.

Однак, попри підвищений інтерес до проблем правоінтерпретації та діяльності Суду, доктрини, вироблені Європейським судом з прав людини при

тлумаченні права, переважно лишаються поза увагою дослідників, за винятком окремих праць, що мають переважно міжнародно-правову спрямованість. При цьому в українській науці відсутня комплексна загальнотеоретична праця, присвячена розвинутих Судом доктринам у зв'язку з постулатами сучасної теорії тлумачення права та прав людини. Системний аналіз таких доктрин дозволить розробити практично значущі рекомендації стосовно їх ефективного впровадження у національну правову систему, що й обумовлює актуальність представленої дисертації.

Зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконана відповідно до плану науково-дослідних робіт кафедри теорії держави і права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого у межах державної комплексної цільової програми «Теоретичні проблеми розвитку державотворчих процесів та правової системи України» 2011-2015 рр. (державна реєстрація – № 0111U000969). Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного юридичного університету України імені Ярослава Мудрого 15 березня 2013 р. (протокол № 7).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертації є визначення змісту доктрин, розвинутих Європейським судом з прав людини, їх ролі у тлумаченні інституту прав людини, а також впливу на інтерпретацію права у межах національного правопорядку.

Поставлена мета зумовила необхідність вирішення таких завдань:

- охарактеризувати основні доктринальні проблеми тлумачення права, які є актуальними у західній та українській правовій науці;
- виявити особливості інституту прав людини як об'єкту правової інтерпретації;
- визначити загальні принципи та правила тлумачення міжнародних договорів про права людини у зв'язку зі способами тлумачення права, виробленими загальною теорією права;
- охарактеризувати особливості тлумачення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод як засадничого міжнародного договору про права людини в межах європейського правопорядку;
- обґрунтувати доктринальний статус основних концептів (підходів), які розроблені Судом та підлягають застосуванню при інтерпретації прав людини і основоположних свобод;
- продемонструвати особливості динамічного тлумачення Європейської конвенції, концепту «автономних понять», доктрин «четвертої інстанції» (у зв'язку з принципом субсидіарності) та «свободи розсуду» держави, а також їх еволюцію у практиці Суду;
- визначити нормативно-правові підстави врахування доктрин, вироблених Судом, при тлумаченні права в Україні;
- розкрити основні напрями впливу доктрин, вироблених Судом, на національний правопорядок України.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері тлумачення права з урахуванням практики Європейського суду з прав людини.

Предметом дослідження виступають доктрини, розвинуті Європейсь-

ким судом з прав людини, та їх роль у тлумаченні права.

Методи дослідження. В основу методології покладено комплексний підхід до аналізу об'єкта та предмета дослідження, який передбачав використання широкого кола філософських, загальнонаукових, спеціально наукових та власних правових методів. Так, діалектичний метод дозволив обґрунтувати закономірний характер формування еволюційного підходу до тлумачення права, виявити правові традиції, під впливом яких відбувався його розвиток, визначити співвідношення «духу» і «букви» юридичного правила, а також динамічності та статичності смислу юридичної норми. Антропологічний підхід відіграв важливу роль при розгляді прав людини як особливого об'єкту правової інтерпретації. Комунікативний підхід знайшов відображення у застосуванні концепції «інтерпретаційної спільноти» та обґрунтуванні ідеї пошуку «європейської консенсусу». З використанням герменевтичного методу розкрито концепт автономного тлумачення термінів, а також критерії обмеження «судового активізму» в практиці Суду.

У дослідженні також було використано системний метод, за допомогою якого, зокрема, розкрито взаємозв'язок між принципами та доктринами тлумачення і застосування Європейської конвенції, проаналізовано принцип субсидіарності як певний спосіб організації та узгодження систем або їх елементів. Історичний метод було використано для визначення тенденцій, які характеризують розвиток сучасної теорії правотлумачення і вплив праворозуміння на неї, а також для розкриття хронології формування Судом досліджуваних доктрин. Формально-юридичний метод використано під час вивчення міжнародних документів, а також національного законодавства України, рішень Страсбурзького суду та національних судів. Порівняльно-правовий метод дозволив здійснити компаративний аналіз правотлумачних підходів, що використовуються Судом при розгляді різних категорій справ, а також в різні періоди його діяльності.

Робота базується на працях і висновках українських і зарубіжних учених у сфері філософії та теорії права, міжнародного права, європейського права прав людини, окремих галузевих юридичних наук. Емпіричну базу дослідження становить судова практика (практика Європейського суду з прав людини, Конституційного Суду України, судів загальної юрисдикції).

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є однією з перших у вітчизняній юридичній науці науково-дослідних праць, в якій надано загальнотеоретичну характеристику доктрин, вироблених Європейським судом з прав людини, їх ролі у тлумаченні інституту прав людини, а також впливу на інтерпретацію права у межах національного правопорядку. Наукова новизна одержаних результатів конкретизується у теоретичних положеннях і висновках, найважливішими з яких є такі:

уперше:

- основоположні права і свободи визначаються як такі, що виступають особливим об'єктом правової інтерпретації, який має широкий, заздалегідь не визначений зміст; вони інституціоналізуються, а не створюються законодавцем, є «первинними» по відношенню до волі суб'єкта нормотворчості та виступають критерієм її відповідності верховенству

права;

- обґрунтовано необхідність поєднання при тлумаченні юридичних норм про права людини на національному рівні як способів тлумачення, вироблених у межах теорії права, так і принципів й правил тлумачення, визнаних міжнародним правом;

- узагальнено положення щодо доктринального статусу вироблених Судом ключових підходів до тлумачення прав людини і релевантних зобов'язань держави (динамічного еволюційного тлумачення Європейської конвенції, концепту «автономних понять», доктрини «четвертої інстанції» у зв'язку з принципом субсидіарності та доктрини «свободи розсуду» держави);

- обґрунтовано, що всі доктрини та принципи тлумачення прав і свобод, гарантованих Європейською конвенцією, є взаємозалежними та взаємодоповнюють один одного, через що їх системне застосування забезпечує кумулятивний ефект, який полягає в ефективності захисту прав людини на національному та європейському рівнях;

- доведено, що застосування практики Суду на національному рівні іманентно вимагає врахування вироблених ним доктрин та використання їх при тлумаченні будь-яких юридичних приписів про права людини всіма суб'єктами права;

вдосконалено:

- вчення про еволюційний (динамічний) підхід до тлумачення інституту прав людини, який тісно пов'язаний з телеологічною (цільовою) інтерпретацією, а також обумовлює формування концепції Європейської конвенції «*як живого інструменту*», що вимагає її інтерпретації «в контексті умов сьогодення»;

- розуміння концепту «автономного тлумачення термінів» та можливостей його застосування національними судами конституційної та загальної юрисдикції;

- положення про принцип субсидіарності як принцип розумного управління у межах права ЄС (широке розуміння), а також про матеріальну (субстантивну) і процесуальну (функціональну) сторони субсидіарності як доктринального підходу до тлумачення Європейської конвенції у зв'язку з доктриною «четвертої інстанції»;

- положення про доктрину «свободи розсуду» держави, а також межі такого розсуду, які диференціюються залежно від різних категорій прав і свобод, пов'язані з «європейським контролем» та наявністю «європейського консенсусу» з питань, що розглядаються;

набули подальшого розвитку:

- доктринальні проблеми тлумачення права у сучасній юриспруденції (спір між формалістами і антиформалістами, оригіналістами і неоригіналістами, дебати щодо «духу» й «букви» юридичного правила, вплив різних правових традицій на формування теорії тлумачення права, сучасна концепція «інтерпретаційної спільноти» тощо);

- положення про необхідність врахування на національному рівні актів «авторитетного тлумачення» міжнародних договорів з прав людини (зокре-

ма, пояснювальних доповідей до конвенцій Ради Європи, загальних коментарів та рекомендацій, ухвалених відповідними Комітетами ООН у сфері прав людини тощо), які мають офіційний характер та відтворюють компетентну позицію уповноваженої міжнародної установи;

- висновок про доцільність міждисциплінарних загальнотеоретичних та міжнародно-правових досліджень проблем тлумачення права та прав людини тощо.

Практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що матеріали, положення, висновки, запропоновані рекомендації дослідження можуть бути використані:

- у науково-дослідницькій сфері – для подальших наукових розробок принципів тлумачення права, застосування практики Суду, вдосконалення механізму захисту прав людини;

- у правотворчій сфері – як теоретичне підґрунтя при створенні та зміні поточного законодавства, розробці концепції реформ, підготовці національних стратегій та планів дій у сфері прав людини;

- у сфері правозастосування та правотлумачення – при прийнятті індивідуальних-правових рішень, роз'ясненні норм чинного законодавства та оцінці їх конституційності;

- у навчальному процесі – при підготовці підручників, навчальних посібників з курсів «Теорія держави і права», «Порівняльне правознавство», навчальних посібників з юридичної герменевтики, а також права Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод;

- у правовиховній роботі – для підвищення правової культури суспільства, формування сучасного правового світогляду з огляду на загальновизнані європейські цінності та повагу до прав людини.

Апробація результатів дисертації. Теоретичні висновки і положення обговорювались на засіданнях кафедри теорії держави і права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Основні положення роботи доповідалися на міжнародних та республіканських наукових і науково-практичних конференціях, серед них: Всеукраїнська науково-практична конференція «Правова реформа та забезпечення демократизаційних процесів і національної безпеки в Україні» (м. Одеса, 12-13 грудня 2014 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Сутність та значення впливу законодавства на розвиток суспільних відносин» (м. Одеса, 13-14 березня 2015 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Міжнародне та національне законодавство: способи удосконалення» (м. Дніпропетровськ, 3–4 квітня 2015 р.); XIV Міжнародна студентсько-аспірантська наукова конференція «Актуальні проблеми прав людини, держави та правової системи» (м. Львів, 24-25 квітня 2015 р.); III Міжнародна науково-практична конференція «Правові засади гарантування та захисту прав і свобод людини і громадянина» (м. Полтава, 22 травня 2015 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення і висновки, що були сформульовані в дисертаційному дослідженні, знайшли відображення у 10 наукових публікаціях, зокрема у 4-х статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях України, та в одній статті у виданні іноземної держави, а

також у 5-ти тезах доповідей на наукових і науково-практичних конференціях.

Структура дисертації складається зі вступу, 2-х розділів, що містять 9 підрозділів, висновків і списку використаних джерел. Повний обсяг дисертації становить 236 сторінок, з яких основного тексту 194 сторінки. Список використаних літературних джерел складається з 325 найменувань, уміщених на 42 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У Вступі обґрунтовується актуальність теми дисертації, визначаються її зв'язок з науковими планами та програмами, мета й завдання, об'єкт і предмет, методологія дослідження, новизна та практичне значення одержаних результатів, їх апробація, наводяться відомості про публікації.

Розділ 1 «Особливості тлумачення інституту прав людини» складається з 4 підрозділів, які демонструють основні проблеми сучасної теорії тлумачення права та інтерпретації прав людини, викладених у міжнародно-правових договорах.

У підрозділі 1.1 «Тлумачення права: основні доктринальні проблеми» здійснено огляд наукових концепцій з тлумачення права, визначено основні доробки Д. Б. Тейера, О. В. Голмса, Р. Дворкіна, Н. Маккорміка, А. Мармора, А. Барака, А. Скалія, Б. Гарнера, а також вітчизняних дисертаційних досліджень у цій сфері.

Встановлено, що сучасна теорія тлумачення права формувалася під впливом різних правових традицій (особливо відчутними є континентальна і англо-саксонська), різних підходів до розуміння самого тлумачення (широкого і вузького), дискусії щодо співвідношення значення (змісту) і інтерпретації, яка особливо гостро проявилася в спорах між формалістами і антиформалістами, наукових дебатів щодо «духу» й «букви» юридичного правила, а також щодо динамічності чи статичності смислу юридичної норми (спір між оригіналістами і неоригіналістами). Визначаються також широкий перелік напрацьованих англо-американською правовою традицією канонів інтерпретації, які можуть застосовуватись поряд з принципами тлумачення, притаманними романо-германському праву. Розглядається важлива проблема суб'єктів тлумачення у зв'язку з питанням статусу тлумачення, наданого міжнародними установами, при застосуванні відповідної норми на національному рівні; аналізується сучасна концепція «інтерпретаційної спільноти».

Підрозділ завершується аналізом проблеми предмета тлумачення у зв'язку з об'єктом інтерпретації. Подальше дослідження спирається на висновок, що предметом прототлумачення виступає текст правового акту, а його об'єктом – юридичні правила (правові норми), оскільки у з'ясуванні їх змісту й полягає кінцева мета інтерпретації права.

У підрозділі 1.2 «Інститут прав людини як об'єкт правової інтерпретації» в результаті аналізу сучасного концепту прав людини, доводиться, що права людини як категорія природного права

інституціоналізується у категорії «основні права», або «основоположні права і свободи», що утворюють інститут об'єктивного формально вираженого юридичного права. Права людини виступають особливим об'єктом правової інтерпретації, який виходить далеко за межі їх текстуального вираження, що обґрунтовує постановку самостійної проблеми про «тлумачення прав людини» у сучасній правовій герменевтиці. «Праволюднині» приписи національного законодавства виступають носіями відповідних доктрин як системи ідей та вимог стосовно додержання та захисту певного права людини.

Обґрунтовується, що оскільки права людини самі виступають вихідними критеріями для законодавства та юридичної практики, їх тлумачення не може спиратися на «волю історичного законодавця», та прагнути «визначити» його наміри, віддаючи при цьому перевагу «букві закону». Інтерпретація інституту прав людини вимагає застосування передусім динамічного, телеологічного підходу, який враховує «еволюцію» їх змісту у відповідності до уніфікованих міжнародних стандартів та національного історичного контексту.

У підрозділі 1.3 «Тлумачення міжнародних договорів з прав людини» визначено цілісну систему принципів, які використовуються у міжнародно-правовій практиці тлумачення договорів, та особливості їх застосування при інтерпретації міжнародних договорів про права людини у межах національного правопорядку. Обґрунтовано, що такі договори займають особливе місце у системі міжнародно-правових актів, адже підлягають безпосередньому застосуванню на національному рівні як «пряме, діюче право». При цьому мають враховуватися як способи та правила тлумачення, вироблені у межах теорії права, так і принципи тлумачення, визнані у міжнародному праві (передусім, правила тлумачення, викладені у статтях 31, 32 Віденської конвенції про право міжнародних договорів, 1969 р.).

При застосуванні інституту прав людини на національному рівні має братись до уваги так зване «авторитетне тлумачення», надане у пояснювальних доповідях (англ. *explanatory reports*) до конвенцій Ради Європи, у загальних коментарях та рекомендаціях, ухвалених Комітетами ООН, що здійснюють моніторинг дотримання основних договорів ООН з прав людини, відповідні резолюції та рекомендації уповноважених міжнародних інституцій, інші джерела «м'якого права» у галузі прав людини, а також практика міжнародних судових інституцій. Це обумовлює нагальну потребу в їх адекватному перекладі українською мовою та поступовому «осучасненні» української юридичної термінології інституту прав людини.

У підрозділі 1.4 «Особливості тлумачення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод» доведено, що тлумачення права у світлі практики Суду вимагає не лише використання правових позицій Суду, які стосуються конкретних прав і свобод, а й врахування вироблених ним загальних принципів та доктринальних підходів.

За результатами аналізу праць провідних дослідників «права Конвенції» (серед яких: Дж. МакБрайд, Д. Гом'єн, Л. Зваак, Р. Макдоналд, Х. Петзолд, М. де Сальвіа, Д. Харріс та ін.) вирізняються та характеризуються такі

принципи («методи», «правила», «концепції») тлумачення: телеологічний динамічний підхід, який робить акцент саме на «об'єкті та цілях» Європейської конвенції; врахування національного права європейських країн та міжнародних стандартів; принципи пропорційності та «справедливого балансу»; доктрина «меж розсуду»; принципи ефективного тлумачення; послідовності інтерпретації Європейської конвенції у цілому; обмеження в інтерпретації; автономне значення термінів, звернення до «*travaux preparatoires*» (франц. – підготовча робота); а також принцип субсидіарності у зв'язку з доктриною «четвертої інстанції»; концепція «позитивних зобов'язань» держави; принципи «мінімальних гарантій»; «обмеженої ієрархії» прав; «відсутності взаємності», «універсальності застосування»; «відсутності територіальних обмежень» та «двомовності тексту Європейської конвенції». Серед них вирізняються підходи (концепти), що завдяки своєму розвитку Судом та визнаними фахівцями з європейського права відповідають всім властивостям правових доктрин, які підлягають врахуванню при тлумаченні та застосуванні права (передусім, доктрини динамічного (еволюційного) тлумачення Конвенції, «свободи розсуду» держави, «автономних понять» та «четвертої інстанції»).

Наголошується, що процеси євроінтеграції та підписання Україною Угоди про Асоціацію з Європейським Союзом підсилюють значущість впровадження Європейської конвенції та практики Суду у національний правопорядок, адже основні права, як вони гарантовані Європейською конвенцією і випливають із спільних конституційних традицій, входять у зміст права ЄС в якості загальних принципів.

Розділ 2 «Правотлумачення Європейського суду з прав людини: основні доктринальні підходи» складається з 5 підрозділів, які містять розгорнуту загальнотеоретичну характеристику вироблених Судом доктрин, ґрунтуючись на аналізі його сталої практики (англ. – *well established case-law*), а також визначають напрями впливу цих доктрин на інтерпретацію права у межах національного правопорядку.

У підрозділі 2.1 «Динамічне еволюційне тлумачення: Європейська конвенція як «живий інструмент» доведено, що еволюційний підхід впливає із самого сенсу Європейської конвенції як каталогу прав людини, зміст яких еволюціонує разом з розвитком науки, техніки, моральними настановами суспільства і полягає в інтерпретації права Судом з урахуванням змінюваних умов. Еволюційне тлумачення Суду, яке почалось зі справи «*Golder v. United Kingdom*», 1975 р.), тісно пов'язане з телеологічною (цільовою) інтерпретацією та концепцією «практичних та ефективних прав людини» на противагу їх «теоретичному характеру та ілюзорності» (див. справу «*Airey v. Ireland*», 1979 р.). Цей підхід обумовив формування унікальної концепції Європейської конвенції «як живого інструменту» (зокрема, справи «*Tyler v. UK*» (п. 31), «*A, B and C v. Ireland*»), яка вимагає її інтерпретації «в контексті умов сьогодення».

Еволюційний підхід передбачає з'ясування наявності консенсусу держав-учасниць Європейської конвенції із ключових змін, які відбуваються у суспільному житті та мають вплив на зміст прав людини. Динамічний під-

хід також дає можливість Суду враховувати розвиток міжнародного права та його різні джерела. Стверджується, що цей підхід виступає інструментом, засобом забезпечення інших принципів та доктринальних підходів до інтерпретації права Судом, особливо принципу ефективності. При цьому оцінюються межі еволюційного тлумачення у зв'язку з проблемою «судового активізму».

У підрозділі 2.2 «Концепт «автономних понять» та його роль у тлумаченні права» визначається, що концепт автономного тлумачення вживаних у Європейській конвенції термінів, формування якого почалося зі справи *Engel and others v. the Netherlands, 1976 p.*), означає можливість Суду не брати до уваги значення цих термінів, яке в них вкладається у межах національних правових систем, а формулювати в результаті правоінтерпретації свій власний уніфікований підхід та використовувати його у своїй практиці. Це дозволяє забезпечити більш повний захист основоположних прав і свобод через «незалежність» положень Європейської конвенції від можливої інтерпретації її термінів або принципів у внутрішньому законодавстві країн-членів.

З'ясовується, що Суд визначив такими, що мають автономне значення, такі поняття: «цивільні права і обов'язки», «кримінальне обвинувачення», «обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення», «майно», «законне ув'язнення», «затримання або арешт», «житло», «приватне і сімейне життя», «розумний строк судового розгляду» та ін. Демонструються можливості застосування концепту автономних понять на національному рівні на підставі аналізу практики Конституційного Суду та судів загальної юрисдикції.

У підрозділі 2.3 «Доктрина «четвертої інстанції»: принцип субсидіарності» встановлюється, що у широкому сенсі принцип субсидіарності означає такий спосіб організації та узгодження систем або їх елементів, при якому рішення приймаються на максимально наближеному до проблеми рівні системи, а інші системи приєднуються до вирішення наявної проблеми тільки в разі нездатності або неможливості вирішення проблеми першою. Самі права людини є вираженням принципу субсидіарності, адже вони захищають індивіда від втручання з боку колективних інститутів прийняття рішень.

Доведено, що принцип субсидіарності виступає підґрунтям установчих документів Європейського Союзу та здобуває у них текстуального закріплення. Суд ЄС кваліфікував субсидіарність як принцип розумного управління, який не може бути зведений в ранг правової норми. Визначається, що дотримання принципу субсидіарності у межах ЄС вимагає відповідності таким критеріям: дії держав-членів в рамках національних конституційних систем недостатні, щоб належно досягти цілей запропонованої дії (так званий «тест національної недостатності»), отже, їх можна краще досягти через дії ЄС (так званий «наднаціональний порівняльний тест ефективності»).

Показано, що Суд заявив про свою прихильність принципу субсидіарності вже на самому початку своєї роботи (справа *Handyside v.* 11

UK, 1976 p.). Субсидіарність в контексті тлумачення Європейської конвенції передбачає наявність матеріальної (субстантивної) і процесуальної (функціональної) сторони цього принципу. Матеріальна сторона стосується функціонування принципу здійснення державами свободи розсуду і встановлення додаткових гарантій, а процесуальна – вимоги про дотримання правила вичерпання внутрішніх засобів правового захисту, які повинні відповідати критерію ефективності відповідно до статей 13 і 35 Конвенції. Принцип субсидіарності у зв'язку з діяльністю Суду відтворює доктрину «четвертої інстанції», суть якої зводиться до того, що останній не є «четвертою» наглядовою інстанцією щодо рішень національних судів. Метою Суду не є перегляд рішень національних судів та правильності застосування й тлумачення ними норм внутрішнього процесуального та матеріального права.

Наголошується, що принцип субсидіарності лежить в основі всіх заходів, що вживаються для підвищення ефективності Європейської конвенції, адже гарантовані нею права і свободи повинні бути захищені у першу чергу на національному рівні. Держави зобов'язані контролювати відповідність їх законодавства та адміністративної практики вимогам Європейської конвенції та практики Суду. У зв'язку з цим розглядається інструмент пілотних рішень, які використовуються Судом для досягнення системних законодавчих змін.

У підрозділі 2.4 «Доктрина «свободи розсуду» держави» проаналізовано доктрину «свободи розсуду» (англ. *«the margin of appreciation»*), яка походить від теорії «подвійної юрисдикції», є природним продовженням принципу субсидіарності та дозволяє встановити баланс між суверенітетом держав-учасниць та контрольною функцією страсбурзьких органів. Європейська комісія з прав людини визначає свободу розсуду як надану можливість державі використовувати ті методи впливу на ситуацію, які вимагає відповідна ситуація (справа *Greece v. the United Kingdom, 1958 p.*).

Обґрунтовується, що свобода розсуду надана як законодавцю («передбачено законом»), так і органам, в тому числі судовим, покликаним «тлумачити і приводити закони в дію». Держава користується «певними» або «широкими» межами розсуду при виборі різних способів забезпечення та захисту різних категорій прав та основоположних свобод. Обсяг вибору держави може відрізнятися залежно від різних чинників, насамперед, предмета і підстави справи, зокрема «межі розсуду» є широкими переважно у справах щодо питань політичної організації, економіки, соціальної моралі, які характеризують демократичне суспільство у державі (справа *Sunday Times v. the UK, 1979 p.*).

Уточнюється, що сфера розсуду державних органів в жодному випадку не є абсолютною та «йде рука об руку з європейським контролем», що стосується як мети, яку дана міра («margin») переслідує, так і її «необхідності». Європейський контроль поширюється не тільки на закони, а й на рішення, які їх застосовують, навіть якщо вони були винесені незалежним судовим органом. На обсяг свободи розсуду значним чином впливає наявність так званого «європейського консенсусу» із аналізованих Судом питань.

Демонструється іманентний зв'язок доктрини свободи розсуду та принципу субсидіарності, який знайшов підтвердження у нещодавно розробле-

ному Протоколі № 15 до Європейської конвенції. Аналізується також Протокол № 16 до Європейської конвенції, який надає вищим судам і трибуналам держав-учасниць право звертатися до Суду за консультативними висновками з «принципових питань тлумачення чи застосування прав і свобод, визначених у Конвенції та протоколах до неї», у конкретних справах, що перебувають на розгляді цих судів.

У підрозділі 2.5 «Вплив доктрин, вироблених Європейським судом з прав людини, на національний правопорядок в Україні» на підставі системного аналізу актів вітчизняного законодавства доводиться, що на сьогодні в Україні створено достатню нормативно-правову базу для належного застосування Європейської конвенції та практики Суду та тлумачення положень про права людини з урахуванням вироблених нею стандартів та доктрин на національному рівні. Відповідні законодавчі вимоги забезпечено юридичними підставами для скасування судових рішень у разі їх невідповідності підходам, виробленим Судом, та притягнення винних у цьому посадових осіб до відповідальності. Академічні висновки про тлумачення положень про права людини відбиває й постанова Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя» від 19.12.2014 № 13.

Однак така законодавча динаміка поки що не дає очікуваного юридичного та соціального ефекту, адже практика Суду край рідко застосовується судами загальної юрисдикції при тлумаченні прав людини. У той же час, за результатами аналізу судової практики наведено окремі позитивні приклади застосування розглянутих доктрин судами конституційної та загальної юрисдикції в Україні.

Доведено, що ефективне впровадження доктринальних підходів, на яких ґрунтується практика Суду, а також правових позицій Суду щодо змісту гарантованих Конвенцією прав і свобод може бути досягнуто тільки якщо вони будуть враховуватися при тлумаченні положень про права людини у процесах нормотворчості (зокрема, при оцінці відповідності проектів нормативно-правових актів вимогам Європейської конвенції та практики Суду, як того вимагає Регламент Кабінету Міністрів України, проведення їх антидискримінаційної експертизи), правозастосування (зокрема, при реалізації судової дискреції щодо вибору засобів обмеження чи відновлення прав особи), а також при правотлумаченні як самостійній формі діяльності держави (передусім, при здійсненні конституційного судочинства). Наголошується, що має бути забезпечена належна інституційна спроможність агентів держави, що вимагає достатньої підготовки юридичних кадрів та постійного підвищення їх обізнаності у практиці Суду та її розвитку, а також адекватного перекладу й оприлюднення практики Суду, у тому числі щодо інших держав, її систематизації з урахуванням предметної ознаки та систематичного оновлення.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення й вирішення наукового завдання, яке полягає у визначенні змісту доктрин, розвинутих Європейсь-

ким судом з прав людини, їх ролі у тлумаченні інституту прав людини, а також впливу на інтерпретацію права у межах національного правопорядку. Основними науковими й практичними результатами дослідження, які сприяли розв'язанню наукового завдання, є такі:

1. Сучасна концепція «інтерпретаційної спільноти», вироблена в межах доктрини міжнародного права, наголошує на існуванні загального дискурсу, в якому беруть участь різні соціальні сили, що на різних рівнях і з різною силою впливають на розуміння тієї чи іншої правової норми. Це підтверджує загальнотеоретичну позицію щодо врахування тлумачення, наданого правовій нормі суб'єктом міжнародного права, при її інтерпретації на національному рівні.

2. Права людини як категорія природного права інституціоналізується у категорії «основні права», або «основоположні права і свободи», що утворюють інститут об'єктивного формально вираженого юридичного права. Права людини виступають особливим об'єктом правової інтерпретації, який виходить далеко за межі їх текстуального вираження, що обґрунтовує постановку самостійної проблеми про «тлумачення прав людини» у сучасній правовій герменевтиці.

3. Інтерпретація прав людини імпліцитно не може передбачати застосування до них «оригіналістичних», «формалістичних» підходів чи концепції «інтенціоналізму», адже вони інституціоналізуються, а не створюються національним законодавцем, є «первинними» по відношенню до волі суб'єкта нормотворчості та виступають критерієм відповідності його діяльності верховенству права. Тлумачення інституту прав людини вимагає застосування передусім динамічного, телеологічного підходу до їх розуміння, який враховує «еволюцію» їх змісту у відповідності до уніфікованих міжнародних стандартів та національного історичного контексту.

4. Міжнародні договори про права людини, що безпосередньо закріплюють індивідуальні права і основоположні свободи, підлягають безпосередньому застосуванню на національному рівні як «пряме, діюче право». При цьому мають використовуватись як способи тлумачення, вироблені у межах теорії права, так і принципи і правила тлумачення, визнані у міжнародному праві. Це підтверджує тісні зв'язки між теорією національного та міжнародного права й доцільність міждисциплінарних загальнотеоретичних та міжнародно-правових досліджень.

5. При застосуванні норм про права людини, що містяться у визнаних державою міжнародно-правових договорах, а також відповідних положень національного законодавства, мають братись до уваги акти так званого «авторитетного тлумачення», які мають офіційний характер та відтворюють компетентну позицію міжнародної установи, юрисдикція якої визнана державами-учасницями.

6. У європейському праві відсутній уніфікований нормативний акт, який визначає систему принципів тлумачення та застосування Європейської конвенції, однак такі принципи вироблені Судом та викладені у його рішеннях у конкретних справах. Серед них вирізняються підходи (концепти), що завдяки своєму розвитку Судом та провідними правознавцями відповіда-

ють всім властивостям правових доктрин (передусім, динамічне (еволюційне) тлумачення Конвенції, доктрини «свободи розсуду» держави, «автономних понять» та «четвертої інстанції»). Ці доктрини не лише визначають вимоги до процесу тлумачення права у сфері прав людини (що характеризує принципи тлумачення, вироблені Судом), а являють собою сукупність ідей, засад, підходів до розуміння самих прав людини, їх юридичних гарантій, ролі держави у їх забезпеченні, а також співвідношення національного та європейського механізмів захисту прав людини. Вони підлягають врахуванню при тлумаченні права на всіх стадіях правового регулювання, а ступінь їх обов'язковості залежить від юридичної сили практики Суду у певній національній правовій системі.

7. Всі доктрини та принципи тлумачення прав людини Страсбурзьким судом є взаємозалежними та взаємодоповнюють один одного, через що їх системне застосування забезпечує кумулятивний ефект, який полягає в ефективності захисту прав людини на національному та європейському рівнях.

8. Еволюційний (динамічний) підхід полягає в інтерпретації права Судом з урахуванням змінюваних умов. Він тісно пов'язаний з телеологічною (цільовою) інтерпретацією та концепцією «практичних та ефективних прав людини» на протигагу їх «теоретичному характеру та ілюзорності». Цей підхід обумовив формування унікальної концепції Європейської конвенції *«як живого інструменту»*, яка вимагає її інтерпретації «в контексті умов сьогодення».

9. Ігнорування у межах внутрішнього правопорядку концепту автономного тлумачення термінів, тобто підходів Суду до розуміння тих чи інших понять, які впливають на обсяг прав, гарантованих Європейською конвенцією, може призвести до відповідальності держави за порушення прав людини і основоположних свобод.

10. Суд усвідомлює необхідність «обережного» застосування еволюційного тлумачення гарантованих Європейською конвенцією прав людини, а також розумного обмеження «судового активізму» у своїй практиці, адже ці підходи можуть призводити до невиправданого розширення зобов'язань держав-учасниць, що ітиме всупереч доктрин субсидіарності та «свободи розсуду».

11. Субсидіарність як доктринальний підхід до тлумачення Європейської конвенції передбачає наявність матеріальної (субстантивної) і процесуальної (функціональної) сторони. Субсидіарність відтворює доктрину «четвертої інстанції», згідно з якою Суд не є «четвертою» наглядовою інстанцією щодо рішень національних судів та правильності застосування й тлумачення ними норм внутрішнього права. Ідея субсидіарності лежить в основі всіх заходів, що вживаються для підвищення ефективності Європейської конвенції, адже забезпечення прав і свобод, перш за все, є відповідальністю сторін, а роль Суду є допоміжною, проте не «вторинною».

12. Доктрина «свободи розсуду» держави покликана забезпечити баланс між захистом прав людини з боку національних органів влади та уніфікованим застосуванням й тлумаченням прав і свобод, гарантованих Європейською конвенцією. Обсяг свободи вибору державою засобів впливу та реагу-

вання може відрізнятися залежно від різних чинників, насамперед, предмета і підстави справи. Свобода розсуду надана як законодавцю («передбачено законом»), так і судовим та іншим органам, покликаним «тлумачити і приводити закони в дію». Сфера розсуду державних органів в жодному випадку не є абсолютною та «йде рука об руку з європейським контролем», який стосується як мети, яку дана міра переслідує, так і її «необхідності». На обсяг свободи розсуду значним чином впливає наявність «європейського консенсусу» з питань, що розглядаються.

13. Набуття чинності Протоколами № 15 та № 16 до Європейської конвенції покладе початок наступному етапу розвитку європейської системи захисту прав людини, де основний акцент буде зміщено саме на ефективний національний захист прав і свобод, який вимагатиме їх тлумачення у світлі спільних європейських стандартів. У свою чергу, доктрини субсидіарності та «свободи розсуду» завершать свою інституціоналізацію та здобудуть формально-юридичну обов'язковість через закріплення у тексті міжнародно-правового договору.

14. Останнім часом в Україні створено достатню нормативно-правову базу, яка вимагає врахування практики Суду при ухваленні актів національного законодавства та рішень суду, та використання її при тлумаченні положень про права і свободи. На законодавчому рівні передбачено індивідуалізацію відповідальності суддів за недотримання європейських стандартів прав людини при здійсненні правосуддя. Однак доктрини, вироблені Судом, не завжди можуть підлягати безпосередньому застосуванню при розгляді судами справ стосовно прав і свобод, адже вони можуть диктувати вимоги до самого законодавства.

15. Ефективне впровадження доктрин, вироблених Судом, а також правових позицій Суду щодо змісту гарантованих Європейською конвенцією прав і свобод може бути досягнуто тільки за умови їх врахування при тлумаченні положень про права людини у процесах нормотворчості та правозастосування, а також при правотлумаченні як самостійній формі діяльності держави (передусім, у конституційній юриспруденції).

16. У межах конституційної реформи, що наразі триває, до Конституції України має бути внесене положення про те, що основні права і свободи зобов'язують законодавця, виконавчу владу і правосуддя як «пряме діюче право». Також слід вказати, що тлумачення прав і свобод та їх обмежень має відбуватися із врахуванням положень Європейської конвенції, практики Суду, а також інших загальноновизнаних міжнародних норм та принципів у сфері прав людини.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Кретьова І. Тлумачення положень про права людини Страсбурзьким судом: основні принципи та доктрини / І. Кретьова // Вісник Національної академії правових наук України. – 2014. - № 4. – С. 165-175.

2. Кретьова І. Ю. Концепція автономного тлумачення у практиці

європейського суду з прав людини / І. Ю. Крєтова // Право і суспільство. – 2015. – № 4. – Частина 3. – С. 25-30.

3. Крєтова І. Ю. Особливості тлумачення міжнародних договорів про права людини / І. Ю. Крєтова // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. – 2015. – № 13. – Том 1. – С. 25-28.

4. Крєтова І. Ю. Еволюційне тлумачення права у практиці європейського суду з прав людини / І. Ю. Крєтова // Вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2015. – Вип. 1. – Том 1. – С. 15-19.

5. Kretova I. Margin of appreciation doctrine and its impact on interpretation of Law / I. Kretova // European Political and Law Discourse. – 2015. – Issue 4. – Volume 2. – P. 173-180.

6. Крєтова І. Ю. До питання про систему принципів тлумачення прав людини Страсбурзьким судом / І. Ю. Крєтова // Правова реформа та забезпечення демократизаційних процесів і національної безпеки в Україні: матеріали Всеукраїнської науково – практичної конференції, м. Одеса, 12-13 грудня 2014 р. / відп. ред. д-р юрид. наук, проф., Т. С. Ківалова. – Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2014. – С. 22-26.

7. Крєтова І. Ю. Еволюційне (динамічне) тлумачення права: підхід Європейського суду з прав людини / І. Ю. Крєтова // Сутність та значення впливу законодавства на розвиток суспільних відносин : Матеріали Міжнародної науково – практичної конференції (м. Одеса, Україна, 13-14 березня 2015 р.) – Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2015. – С. 6-9.

8. Крєтова І. Ю. Автономне тлумачення правових понять Європейським судом з прав людини / І. Ю. Крєтова // Міжнародне та національне законодавство: способи удосконалення: Матеріали Міжнародної науково – практичної конференції, м. Дніпропетровськ, 3–4 квітня 2015 р. – Дніпропетровськ: Дніпропетровський гуманітарний університет, 2015. – С. 17-19.

9. Крєтова І. Ю. До питання про тлумачення міжнародних договорів про права людини / І. Ю. Крєтова // Актуальні проблеми прав людини, держави та правової системи XIV: Матеріали Міжнародної студентсько-аспірантської наукової конференції, м. Львів, 24-25 квітня 2015 р. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. – С. 209-212.

10. Крєтова І. Ю. Динамічне телеологічне тлумачення: європейська конвенція з прав людини як «живий інструмент» / І. Ю. Крєтова // Правові засади гарантування та захисту прав і свобод людини і громадянина : зб. тез наук. доповідей і повідомл. III Міжнар. наук.-практ. конф. 22 травня 2015 р., м. Полтава / редкол.: А. П. Гетьман, Ю. Г. Барабаш, Н. О. Гуророва та ін. – Харків: ТОВ «Видавництво права людини», 2015. – С. 197-201.

АНОТАЦІЯ

Крєтова І. Ю. Тлумачення права: доктрини, розвинуті Європейським судом з прав людини. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія правових і політичних учень. – Національний юридичний університет

імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2015.

Дисертацію присвячено загальнотеоретичному дослідженню доктрин, вироблених Європейським судом з прав людини, та їх ролі у тлумаченні права у межах європейської та національної юрисдикцій. Розглянуто основні проблеми тлумачення права, які дозволили виявити особливості інституту прав людини як об'єкту правової інтерпретації. Визначено загальні принципи та правила тлумачення міжнародних договорів з прав людини, а також особливості тлумачення Європейської конвенції.

Послідовно розкривається зміст вироблених Судом доктрин, до яких належать доктрини динамічного (еволюційного) тлумачення Європейської конвенції, «свободи розсуду» держави, «автономних понять» та «четвертої інстанції». Наголошується, що ці доктрини є взаємозалежними та взаємодоповнюють одна одну, а їх системне застосування забезпечує ефективність механізму правозахисту. Для цього вони мають враховуватись не тільки при правозастосовному тлумаченні, а й в процесі нормотворчості при ухваленні актів законодавства, розробці національних стратегій та планів дій у сфері прав людини.

Ключові слова: тлумачення права, права людини, Європейський суд з прав людини, доктрини, динамічне тлумачення, свобода розсуду, субсидіарність.

АННОТАЦИЯ

Кретьова И. Ю. – Толкование права: доктрины, развитые Европейским судом по правам человека. - На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений. – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины, Харьков, 2015.

Диссертация посвящена общетеоретическому исследованию доктрин, разработанных Европейским судом по правам человека, а также их роли при толковании права в рамках европейской и национальной юрисдикций. Рассмотрены основные проблемы толкования права, которые позволили выявить особенности института прав человека как объекта правовой интерпретации. Определены общие принципы и правила толкования международных договоров по правам человека, а также особенности толкования Европейской конвенции.

Последовательно раскрывается содержание выработанных Судом доктрин, к которым относятся доктрины динамического (эволюционного) толкования Европейской конвенции, «свободы усмотрения» государства, «автономных понятий» и «четвертой инстанции». Подчеркивается, что эти доктрины взаимозависимы и взаимно дополняют друг друга, а их системное применение обеспечивает эффективность правозащитного механизма. Для этого они должны учитываться не только при правоприменительном толковании, а и в процессе нормотворчества при принятии актов законодатель-

ства, разработке национальных стратегий и планов действий в сфере прав человека.

Ключевые слова: толкование права, права человека, Европейский суд по правам человека, доктрины, динамическое толкование, свобода усмотрения, субсидиарность.

SUMMARY

Kretova Iryna. Interpretation of law: doctrines developed by the European court of human rights. – Manuscript.

The thesis for the scientific degree of Candidate of Law sciences on the specialty 12.00.01 – theory and history of state and law; political and law studies history. – Yaroslav Mudryi National Law University, The Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2015.

The thesis is devoted to the theoretical analysis of the doctrines developed by the European court of human rights and their role in interpretation of law within the European and national jurisdictions. The basic doctrinal problems of interpretation of law (discussions between formalists and antiformalists, scientific debates in regard to a «spirit» and «letter» of legal rule, dispute between originalists and non-originalists and others) are explored, that allowed to indicate the features of human rights as an object of legal interpretation. The dissertation thesis defines the general principles and rules of interpretation of human rights international treaties as well as the particularities of interpretation of the European Convention.

The case-law of the Strasbourg Court constitutes the principles and doctrines of interpretation and application of the European Convention. Among them are: the dynamic or evaluative interpretation of the human rights provisions, the «reliance upon European national law and international standards» (as any European consensus that exists has had a considerable impact upon the Strasbourg Court's jurisprudence), the principle of the proportionality and a fair balance, effective interpretation, consistency of the interpretation of European Convention as a whole, limits resulting from the clear meaning of the text, recourse to travaux préparatoires (the preparatory work of the European Convention) and some others. Due to the jurisprudence of the Strasbourg Court the particular doctrines have been developed (evaluative interpretation (Convention as a “living document”), the margin of appreciation doctrine, the forth instance doctrine, autonomous concepts doctrine), which determine the scope of State-parties obligations in relation to interpretation and application of rights and freedoms on national level. All principles and doctrines of interpretation of human rights developed by the Court are interdependent and interrelated, thus their synergy ensures a cumulative effect that lies in efficiency of protection and implementation of human rights.

Nowadays sufficient legal framework is created in Ukraine, which requires consideration of the case-law of the European court of human rights while adopting the national legislative acts or court judgements as well as its application in interpretation of human rights and freedoms provisions. According to the Law of

Ukraine № 3477-IV «On implementation of judgments and application of the case-law of the European Court of Human Rights», 23.02.2006 (Art. 17) the courts of Ukraine apply the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, its Protocols and the case-law of the European Court of Human Right as the source of law. Thus, the necessity of introduction of the doctrines developed by the European court of human rights to the national legal order is highlighted. These doctrines have to bind not only the law enforcement bodies but also the legislator who is responsible for incorporation of these doctrines to the national laws as well as human rights strategies and action plans.

Keywords: interpretation of law, human rights, the European court of human rights, doctrine, dynamic interpretation, “margin of appreciation”, subsidiarity.

Відповідальний за випуск
кандидат юридичних наук, доцент
Д. В. Лук'янов

Підписано до друку 06.11.2015 р. Формат 60х90/16
Папір офсетний. Віддруковано на різнографі.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк.0,9
Тираж 100 прим. Зам. № 1388

Друкарня
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Україна, 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77